

Ишжамцын Лхам.

Доктор (PhD)

“Нээлттэй нийгэм”-ийн үзэл санааг үндэслэгч

Нээлттэй нийгмийн үзэл санаа нь ардчилал хөгжсөн олон оронд, түүний дотор Монгол Улсад өргөн дэлгэрээд байгаа билээ. Гэтэл нээлттэй нийгмийн үзэл санаа гэж юу болох, тэр нь онолын ямар үндэслэлтэй бөгөөд хэн түүнийг боловсруулсан болохыг тэр бүр монголчууд мэддэггүй билээ. Иймд “нээлттэй нийгэм”-ийн үзэл санааг үндэслэгч Английн философич К. Попперийн намтар, зохиол бүтээл, үзэл санааг судалж олон түмэнд сурталчилах болон нийгмийн практикт амжилттай хэрэгжүүлэх явдал чухал зорилт болж байна.

Карл Раймунд Поппер 1902 онд Австрийн Вена хотноо эрх зүйн профессорын гэр бүлд төржээ. Тэрээр 16 настайдаа Венийн их сургуульд элсэн орж, математик, физик, сэтгэл зүй, хөгжмийн түүх судалж, үүнийхээ зэрэгцээ дунд сургуульд тоо, физикийн багш, мужаан зэрэг ажил хийж байжээ. К.Поппер философийг бие даан судалснаараа онцлог юм.

К.Поппер бага залуудаа Оросын болон Төв Европын хувьсгалын нөлөөгөөр марксизмыг сонирхон судалж, марксист, бүр коммунист болсон байна. Гэвч тэрээр марксизмын зорилго нь хэдийгээр маш хүнлэг ариун боловч тэрхүү зорилгодоо хүрэхийн тулд гэм буруугүй олон хүмүүсийг золиосолдог сургаал болохыг ойлгосны үндсэн дээр марксизмыг ёс суртахууны үүднээс голох болжээ. Ийнхүү 17 наснаасаа эхлэн Поппер марксизмыг хүлээн зөвшөөрөхөө больсон байна. Марксизмын алдааг үндэслэхэд түүний нийгмийн философийн нэлээд бүтээлүүд зориулагдсан байна.

Попперийн анхны нэг сэдэвт зохиол нь 1933 онд герман хэл дээр гарсан “Шинжлэх ухааны судалгааны логик” юм. Поппер уг зохиолдоо шинжлэх ухааны мэдлэгийн өсөлт ямар болохыг урьдчилан хэлэх аргагүй учир хүн төрөлхтний түүхийн явцыг угтан өгүүлж чадахгүй. Түүхэн угтан өгүүлэхүйн үндэс болж чадах шинжлэх ухааны ямар ч онол байх боломжгүй гэж тэрээр үзжээ. Гэхдээ Поппер нийгмийн элдэв төрөл угтан өгүүлэхүй байх бололцоог бүрэн үгүйсгээгүй бөгөөд гагцхүү түүхэн өөрчлөлтийг мэдлэгийн өсөлтөөс хамаарах тэр л хэмжээгээр угтан хэлэх бололцоог няцаасан юм.

Поппер нацизмын эсрэг үзэлтэй байсан тул Австрид амьдрахад аюултай болсон. Энэ үед түүнд Кембрижийн их сургуулийн ёс зүйн ухааны факультет болон Шинэ Зеландын Кембергийн их сургуулийн коллежоос ажиллахыг урьсан хоёр урилга ирсэн ажээ. Поппер 1937 онд Австрийг орхин, Шинэ Зеланд руу цагаачилж, Кентербергийн их сургуулийн коллежид багшлах болсон байна. Тэрээр багшлахын зэрэгцээ фашизмын эсрэг тэмцэлд, тухайлбал тоталитар үзэл суртлын эсрэг идэвхтэй тэмцсэн юм.

1937 онд Шинэ Зеландын Кентербергийн их сургуульд уншсан лекцийнхээ үндсэн дээр “Диалектик гэж юу вэ?” өгүүллээ бичиж, 1940 онд Английн философийн “Mind” сэтгүүлд хэвлүүлсэн байна. Поппер энэ өгүүлэлдээ тоталитар сэтгэлгээний янз бүрийн хувилбаруудын арга зүй, үзэл баримтлалыг авч үзсэн юм. Диалектик бол танин мэдэхүйн түгээмэл логик хэрэгсэл ба хүч болж чадахгүй хэмээн Поппер шүүмжлээд, диалектикийн улмаас марксизм нь догматизм болж хувирчээ. Попперийн үзлээр “шинжлэх ухааны хөгжилд иймэрхүү догматизмаас илүү саад байхгүй. Бодол сэтгэлийг уралдуулахгүй бол шинжлэх ухааны хөгжил байж чадахгүй. Сэтгэхүйн чөлөөт байдалгүй бол шинжлэх ухааны үзэл чөлөөтэй уралдаж чадахгүй.

К.Поппер “Нээлттэй нийгэм ба түүний дайснууд” зохиолоо 1938-1943 онуудад Шинэ Зеландад бичсэн байна. “Нээлттэй нийгэм ба түүний дайснууд” зохиолын англи хэл дээрх эхний хэвлэл нь 1945 онд гарчээ. К.Поппер энэхүү зохиолдоо Гераклит,

Платонаас эхлэн Гегель, Марксыг хүртлэх үеийн нийгмийн болон улс төрийн философид түүхчлэх үзлийн нөлөөлсөн байнгын бөгөөд хөнөөлт нөлөөг илтгэн харуулсан байна. Поппер бүтээлдээ иргэд нь тайван амьдардаг, эрх чөлөөг өндрөөр үнэлдэг, хариуцлагатай сэтгэдэг, энэ хариуцлагыг баяр баясгалантай хүлээн авч биелүүлдэг ардчилсан нийгмийн даруухан хэлбэрийг хамгаалан бичжээ. Поппер "нээлттэй нийгэм" гэсэн ойлголтыг францын философич Анри Бергсоны 1935 онд хэвлүүлсэн "Ёс суртахуун ба шашны хоёр уг сурвалж" зохиолоос өвлөн авсан байна. Гэхдээ "нээлттэй нийгэм"-ийн тухай Бергсон болон Поппер нарын үзэл санаа нь их ялгаатай юм. Попперийн үзлээр "хаалттай нийгэм нь ид шидийн хориг цээр оршдогт итгэж, түүнд сүсэглэж байдгаар тодорхойлогдоно. Харин нээлттэй нийгэм бол хүмүүс нь хориг цээрт шүүмжлэлтэй хандаж, өөрсдийнхөө шийдвэрийг оюун ухааны бололцоо, хамтын зөвшилцөлд үндэслэн гаргаж сурсан нийгэм юм (3). Поппер янз бүрийн нийгэм-улс төрийн байгуулал бүхий Спарт, Прусс, хаант Орос, нацист Герман, ЗХУ зэрэг улсыг хаалттай нийгмийн, харин эртний Афин, орчин үеийн барууны ардчилсан орнуудыг нээлттэй нийгмийн жишээ болгон авч үзсэн. "Нээлттэй нийгэм бол иргэд нь тайван амьдардаг, эрх чөлөөг өндрөөр үнэлдэг, хариуцлагатай сэтгэдэг, энэ хариуцлагыг баяр баясгалантай хүлээн авч биелүүлдэг ардчилсан нийгэм бөгөөд ийм нийгэмд энхтайван, эрх чөлөө, найрамдлыг өндөр үнэлж, тэдгээрийг бодитой хэрэгжүүлэх боломж бүрдсэн байдаг. Нээлттэй нийгэм бол нийгмийн амьдралын бүх хүрээнд монополийг үгүйсгэж, олон ургальч үзлийг хэрэгжүүлдэг нийгэм юм. Чөлөөт зах зээл бол нээлттэй нийгэмд зайлшгүй байх бүрэлдэхүүн хэсэг мөн. Зах зээлийн эдийн засаг хөгжиж, хуулийг дээдлэн хүндэтгэдэг, ардчилсан замаар сонгогдсон засгийн газартай, иргэдийг нийгмийн амьдралд идэвхтэй оролцох бололцоог бүрэн хангасан, цөөнхийн санаа бодлыг хүндэтгэсэн байдаг зэрэг нь нээлттэй нийгмийн ерөнхий хэв шинжийг тодорхойлно. Попперийн үзлээр нээлттэй нийгмийн гол үзэл санаа нь хуулийн засаглалын үзэл санаа юм. Зах зээлийн харилцаанд үндэслэсэн, чөлөөт сонголт хийх өргөн боломж олгодог нийгмийг эрх зүйн системгүйгээр сэтгэхийн аргагүй юм.

Попперийн үзлээр дэлхий нийтийг хамарсан зөгнөл бололцоогүй. Хэдий тийм боловч Поппер "хэрэв бид хүн хэвээр үлдэхийг хүсч байвал бидний өмнө нээлттэй нийгэмд шилжих—цорын ганц зам байна" (4) гэсэн эрс дүгнэлт хийснээрээ өөрөө дэлхий нийтийг хамарсан нэгэн зөгнөл дэвшүүлсэн юм. Попперийн энэ зөгнөлийн гол агуулга нь хаалттай нийгмээс нээлттэй нийгэмд зайлшгүй шилждэг гэсэн баталгаа мөн. Учир нь: а) Поппер нийгмийн өөрчлөлт, хөгжилд ямар ч зүй тогтол үйлчлэхгүй, иймээс түүний хэтийн төлөвийн талаар урьдчилан төсөөлөл гаргах нь боломжгүй зүйл гэж үзэж ирсэн. Гэтэл хүн төрөлхтний хөгжлийн хандлагатай холбогдуулж өөрөө цорын ганц зам" —ын тухай дүгнэлт хийсэн нь хэрэг дээрээ зүй тогтлыг ч, хөгжлийн ирээдүйг ч хүлээн зөвшөөрсөн хэрэг болж байна. б) Танин мэдэхүйн онолын хувьд Поппер аливаа онол, онолын шинжтэй дүгнэхүйн үнэ цэнийг түүний рациональ шүүмжлэлээр няцаагдах боломж гэж үздэг. Гэтэл түүний "цорын ганц зам"-ын тухай дүгнэлт нь рациональ шүүмжлэлээр няцаагдах боломжоор хязгаарлагдмал байна.

К.Поппер нээлттэй нийгэмд шилжих арга замын талаар зориуд тусгайлан үндэслэсэн зүйл үгүй юм. Харин тэрээр нээлттэй нийгэмд саад болж буй үзэл санаа, улс төрийн хүчин зүйлийг тодорхой шүүмжилж тайлбарласан зүйл их бий. Тийм үндэслэл, нотолгоонууд нь чухамдаа нээлттэй нийгэмд шилжих онол, арга зүйн асуудалд холбогддог юм. Түүхчлэх үзлийн талаархи Попперийн шүүмжлэлт задлан шинжилгээ нь үндсэн агуулгаараа нийгмийн хөгжил өөрчлөлтийн арга, арга зүйн талыг хөндөж байгаа учраас Попперийн үзэл баримтлалын нэгдсэн системд түүнийг буулгаж үзвэл, яах аргагүй нээлттэй нийгэмд шилжих арга замын тухай асуудалд хамаарч байгаа юм.

"Нээлттэй нийгэм"-д шилжих гол арга зам бол "хаалттай нийгэм"-ийг инженерчлэх явдал гэж Поппер үзжээ. Иймээс нийгмийн өөрчлөлтийн талаархи Попперийн арга зүйн сургаалын нэг чухал ойлголт нь "нийгмийн инженерчлэл" юм. "Нийгмийн инженерчлэл"-ийн зорилт нь нийгмийн институтуудыг шинээр бий болгох, байгаа институтуудыг

өөрчлөн байгуулах, тэдгээрийг удирдах аргыг өөрчлөх зэрэгт оршино. Нийгмийн "нээлттэй" гэсэн ойлголт нь олон талт шинжтэй. Нээлттэй нийгмийн аспект бүр нь нийгмийн олон тооны институтуудыг шаардаж болдог. Энэ нь нийгмийн инженерчлэлийн хувьд хязгааргүй олон зорилтыг бий болгоно гэсэн үг.

Поппер бол нийгмийн хэсэгчилсэн буюу аажим, шаталсан инженерчлэлийн талыг баримтлагч юм. Попперийн үзлээр нийгмийн хэсэгчилсэн буюу аажим, шаталсан инженерчлэлийн давуу тал нь: нэгдүгээрт, хэсэгчилсэн инженерчлэлийн төслүүд нь нийгмийг бүхэлд нь бус, харин нийгмийн ямар нэгэн байгууллагын асуудлыг хөнддөг учраас харьцангуй хялбар, хоёрдугаарт, төслүүд үр дүн өгөхгүй бол түүнээс гарах хохирол бага, гуравдугаарт, гарсан хохирол, алдааг засаж залруулахад хялбар, дөрөвдүгээрт, ийм төслүүд нь эрсдэл багатай байдаг, тавдугаарт, "хэсгийн" аргыг хэрэглэснээр засаглалыг хуваарилах, рациональ шүүмжлэлийг өрнүүлэх бололцоотой болдог, зургадугаарт, олон хүний дэмжлэгийг хүлээдэг явдал юм.

Орчин үед нээлттэй нийгэмд шилжих шилжилт нь модернизацийн үйл явцаар дамжин хэрэгжиж байна. Модернизаци нь XX зууны дунд үеэс эхлэн уламжлалт нийгмийг орчин үеийн нийгэм болгох үйл явцыг тэмдэглэх агуулгатайгаар үүссэн бөгөөд өнөө үед модернизацийн үйл явц нь нийгмийн амьдралын олон талыг цогцолбор хамарсан үйл явц болон өрнөж, нийгэм нээлттэй, ардчилсан төлөв байдлыг олж хөгжих үндсэн механизм болоод байна.

Поппер 1946 онд Лондонгийн эдийн засаг-улс төрийн сургуулийн урилгаар Англид ирж, 1970-аад оны дунд үеэр тэтгэвэртээ гарах хүртлээ тус сургуульд багшилсан байна.

Поппер 1955 онд нийтлүүлсэн "Олон нийтийн санал ба либерализмын зарчмууд" өгүүлэлдээ олон нийтийн саналын талаархи хэд хэдэн домгийн зүйлийг ялган шинжилсэн байна. Хүмүүс янз бүрийн асуулга, санал асуулт, сонгууль зэрэгт оролцохдоо үнэхээр сайтар бодсон хувийн саналаа илэрхийлдэг гэсэн баталгааг зөвшөөрч болохгүй гэж Поппер үзсэн. Учир нь, олон нийтийн саналыг залилан залж болох юм. Олон нийтийн санал эзэн биегүй, хариуцлага хүлээдэггүйн улмаас зарим тохиолдолд аюултай гэдгийг Поппер цохон тэмдэглэсэн. Иймд хүмүүс саналаа чөлөөтэй илэрхийлэх нь нээлттэй нийгэмд зайлшгүй чухал боловч олон нийтийн саналыг зөвхөн харгалзан үзэх нь хангалттай биш гэсэн дүгнэлтийг Поппер хийсэн. Хүмүүс саналаа чөлөөтэй илэрхийлэх нь нээлттэй нийгэмд зайлшгүй чухал боловч энэ нь хангалттай биш. Хүн бүр ямар ч саналыг илэрхийлэх эрхтэй. Хэний ч санаа алдаатай байж болно. Гэтэл ард түмний санал алдаатай байвал яах вэ? Ард түмэн дарангуйлал тогтоохын төлөө саналаа өгвөл яах вэ? гэсэн асуулт зүй ёсоор гарч ирнэ. Хэрэв санал хураалтыг чөлөөтэй хийх юм бол ийм явдал тохиолдоно гэхэд хэцүү. Ийм тохиолдолд үндсэн хуульд нэмэлт буюу өөрчлөлтийн журмаар жирийн олонхиос илүү олны санал авсан байх ёстойгоор оруулах шаардлагатай.

Түүхэнд ард түмэн дарангуйллын төлөө саналаа өгөх явдал тохиолдож байсныг бид мартаж болохгүй. Өнөө үед олон хүн Гитлерийг хүч хэрэглэн, хүчирхийллийн замаар засгийн эрхэнд гарч ирсэн гэж ойлгодог. Гэтэл Гитлер ардчилал байхгүйгээс биш, ардчиллын бүтээгдэхүүн болж гарч ирсэн. Тэрээр ардчилсан сонгуулиар засгийн эрхэнд гарч ирсэн. Бусад ард түмнийг боолчлох үзэл нь түүнийг ард түмнийхээ дунд нэр хүндтэй болгосон. Гитлерийн хувьд ардчилал нь өнөөгийн олон хүмүүсийн адил зөвхөн засгийн эрхийг авах хэрэгсэл байсан. Германчууд хорон санаатайдаа Гитлерийг сонгосон юм биш, харин ардчилсан үйл явцад зайлшгүй шаардагдах нарийн ажиглах, бодож байж зөв сонголт хийх шалгуурыг давж чадаагүй юм. Энэ бол ардчиллын "цоорхой" буюу ардчиллын сул тал нь юм.

Попперийн харьцангуй сүүлийн үед бичсэн нэг өгүүлэл нь "Ардчилал ба ардын эрхт ёс" юм. Уг өгүүлэлдээ Поппер нээлттэй нийгмийн улс төрийн хэлбэрийн хувьд ардчиллын тухай өөрийн ойлголтоо хураангуйлан илэрхийлсэн байна. Попперийн ардчиллын тодорхойлолт нь олон зуун жил тогтсон ардчиллын онолоос эрс ялгаатай

юм. Платонаас эхлээд Маркс болон тэдний дараах үеийн хүмүүсийн хувьд төрийн эрхийг хэн барих вэ? гэдэг нь гол байсан. Платон бол "шилдэг сайчууд" (язгууртнууд) төрийн эрх барих ёстой гэж үзсэн. Маркс энэ асуултыг засгийн эрхийг хэн барих ёстой вэ? сайн санаатан уу, хорон санаатан уу, ажилчид уу, капиталистууд уу? гэсэн байдлаар тавьж байв. Поппер чухамхүү энэ асуудлыг өөр асуудлаар сольсон. Поппер энэ асуудлыг олиггүй эрх баригчаас цус урсгалгүй, хүч хэрэглэлгүй салахын тулд төрийг хэрхэн зохион байгуулах ёстой вэ? гэсэн байдлаар томъёолсон байна. Поппер уг өгүүлэлдээ: "Миний онол бол үзэл санааг бус, ажил практикийг тодорхойлон өгүүлэхийг хичээдэг. Иймд түүнийг "ардчиллын онол" гэж нэрлэж бүрэн болно. Гэхдээ энэ бол "ардын эрхт ёсны" онол огт биш, засгийн газрыг жирийн олонхийн саналаар цус урсгалгүй тараахыг үндэс болгодог хууль эрх барих онол юм" (5) гэж бичжээ. Попперийн хувьд ардчилал бол засгийн газрын үйл ажиллагаанд хяналт тавих хэрэгслийн цогц болохоос биш, олонхийн ноёрхол биш юм. Мөн тэрээр, чөлөөт институтууд болон засгийн газраа огцруулах, хүчирхийлэл хэрэглэхгүйгээр шинэчлэл хийх, чөлөөт сонгууль зэргийг ардчилалд багтаан үзсэн.

К.Поппер нь 1978 онд Венийн их сургуулийн байгалийн ухааны доктор цол, Английн хатан хаанаас тайж хэргэм хүртэж, 1992 онд Их Британи даяар Попперийн 90 насны ойг тэмдэглэсэн билээ.

Попперийн үзэл санааг орчин үед сурталчилах, дэлгэрүүлэх үйлсэд Нээлттэй Нийгэм Хүрээлэнг үүсгэн байгуулагч Жорж Сорос ихээхэн хувь нэмэр оруулж буй хүн юм. Сорос 1947 онд Будапештаас Англид цагаачлан гарч Лондоны эдийн засгийн сургуулийг төгсчээ. Тэрээр Лондонд оюутан байхдаа философич Карл Попперийн бүтээлийг уншиж судалсан нь түүнд ихээхэн нөлөөлж, хожим багшийнхаа үзэл санааг, түүний дотор нээлттэй нийгмийн санааг хэрэгжүүлэн олны хүртээл болгох үйл хэрэгт нь чухал түлхэц болсон байна. Соросын сан нь нээлттэй нийгмийг хөгжүүлэх үйл явцад дэмжлэг үзүүлэх нийтлэг зорилготой юм. Нээлттэй Нийгэм Хүрээлэн өөрийн үзэл санааг "Нээлттэй нийгэм нь үнэний монополь хэнд ч байдаггүй, хүмүүс өөр өөрийн ялгаатай үзэл бодол, сонирхолтой байх эрхтэй бөгөөд тэдэнд энх амгалан хамтдаа аж төрөх бололцоо олгох, хүний эрхийг хамгаалах бүтцийг бий болгох шаардлагатай гэдгийг хүлээн зөвшөөрсний үндсэн дээр байгуулсан нийгмийн зохион байгуулалтын нэгэн хэлбэр юм. Өөр утгаараа нээлттэй нийгэм гэдэг нь хуулийг хүндэлсэн, ардчилсан замаар сонгогдсон засгийн газартай, цөөнхийн эрх ашиг, санал бодлыг хүндэтгэсэн олон ургальч үзлийн зарчимд тулгуурласан нийгмийн зохион байгуулалтыг хэлнэ" хэмээн олон түмэнд сурталчилдаг юм.

Попперийн архивыг хадгалж хамгаалах, хэвлүүлж амжаагүй бүтээлүүдийг хэвлэж олны хүртээл болгоход Будапешт дэх Төв Европын Их сургуулийн Поппер төслийн ажилтан Марк Ноттурно, Кира Викторова (6) нар их ажил хийж байгаа юм. Попперийн нээлттэй нийгмийн үзэл санааг задлан шинжлэх, дэлгэрүүлэхэд Оросын нийгэм судлаачид тухайлбал, В.А.Лекторский, Н.В.Овчинников, Н.С.Розов, В.Н.Садовский, Н.С.Юлина нар их хувь нэмэр оруулжээ (7).

Монголын философичид, судлаачид 90-ээд оноос өмнөх үед Попперийн философид марксизмыг хамгаалах байр сууринаас хандаж ирсэн бол түүнээс хойшхи хугацаанд түүний эерэг болон зөрчилтэй талыг илрүүлэхэд илүү анхаарах болсон. Манай оронд Попперийн зохиол бүтээлийг орчуулж олон нийтэд толилуулах, сурталчлах ажил ижил түвшний хөгжилтэй бусад оронтой харьцуулахад илүү ахицтай явагдаж байна. Тухайлбал, Попперийн "Ардчилал ба ардын эрхт ёс" (Бодрол бясалгал. 1993. №1-2), "Түүхчлэх үзлийн гуйланчлал" (1996. Ү.Нямдорж, Д.Баттөмөр нарын орч.), "Диалектик гэж юу вэ?" (Эрх чөлөө ба философи. УБ., 1999. IV. Д.Баттөмөрийн орч.), "Бие оюун ухаан хоёрын харилцан үйлчлэлийн асуудал хийгээд мэдлэг" (I бүлэг. Эрх чөлөө ба философи. УБ., 1998. III. М.Отгонбаярын орч.), "Математик дахь төгсгөлгүй прогресс" (1997. Д.Баттөмөрийн орч.) зохиолууд монгол хэлнээ гарсан юм.

Үүнээс гадна Попперийн философи, нийгэм-улс төрийн үзэл баримтлалыг тайлбарласан нэлээд хэдэн өгүүлэл нийтлэгдсэн байна. Тухайлбал, Д.Баттөмөр "К.Попперийн фальсификацийн зарчим" (Шинэ толь. 1994. №4), Д.Баттөмөр "Объектив

мэдлэгийн тухай К.Попперийн үзэл баримтлалын эхлэл" (Шинэ толь. 1994. №2), Д.Баттөмөр "К.Попперийн боловсруулсан арга зүйн зарчмын эх сурвалж, түүний философийн нөлөө" (Эрх чөлөө ба философи. УБ., 1999. II) Д.Баттөмөр "Логик ба диалектик" (Эрх чөлөө ба философи. УБ., 1999. IV) зэргийг дурьдаж болох юм. К.Попперийн философийн үзэл баримтлалд дүн шинжилгээ хийх, бүтээлээс нь орчуулах, тэдгээрийг олон түмэнд сурталчлах үйлст манай судлаачдын дотроос философийн ухааны доктор асан Д.Баттөмөр их зүйл хийснийг энд онцлон тэмдэглэмээр байна.

Ишлэл авсан ном

- [1] К.Поппер. Диалектик гэж юу вэ? Эрх чөлөө ба философи. УБ. 1999. IV. 26 дахь тал
- [2] К.Поппер. Түүхчлэх үзлийн гуйланчлал. УБ., 1996. 14 дэх тал
- [3] К.Поппер. Открытое общество и его враги. т. I. М., 1992. с. 251
- [4] К.Поппер. Открытое общество и его враги. т. I. М. 1992. с. 220.
- [5] К.Поппер. Ардчилал ба ардын эрхт ёс. Бодрол бясалгал. 1993. №1. 26 дахь тал
- [6] М. Ноттурно. Критика К.Поппером научного социализма или Р.Карнап и его сорудники. М., "Вопросы философии" 1995. №12, Notturmo. M. Science and open society. Budapest. 1997, Kira Viktorova. Translating Piecemeal Engineering. Popper Work shop. 1995
- [7] В.А.Лекторский. Открытое общество и принципы либерализма. Вопр. филос. 1996. №5, Н.В.Овчинников. Карл Поппер наш современник, философ XX века. Вопр. филос. 1992. №2, Н.С.Розов. Возможность теоритической истории: ответ на вызов Карла Поппера. Вопр. филос. 1995. №2, В.Н.Садовский. О Карле Поппере и судьбе его учения в России. Вопр. филос. 1995. №10, В.Н.Садовский. Карл Поппер, Гегелевская диалектика и формальная логика. Вопр. филос. 1995. №1, Н.С.Юлина. "Эмерджентный реализм" Карла Поппера. М., 1981.